

Maria van kافت tot kافت

Willien van Wieringen

Maria is in heel de Heilige Schrift aanwezig, van voor naar achter, van kافت tot kافت.¹ In de traditie van de rooms-katholieke kerk is er een interpretatie van Maria, die haar als centrum ziet vanwaar je kunt kijken naar het Oude Testament en naar het boek Openbaring. Eva is dan een voorafschaduwning van Maria, de 'nieuwe Eva': Maria in pre-positie. In de naamloze vrouw van Openbaring wordt Maria gezien en herkend als de vrouw aan de hemel die vecht met de draak: Maria in post-positie. Eva wijst vooruit naar Maria, de 'hemelvrouw' wijst terug naar haar. Maria zelf staat centraal bij deze interpretatie. Zij is het middelpunt van waaruit Eva en de 'hemelvrouw' betekenis krijgen.

Er is een andere denkrichting mogelijk die ook van kافت tot kافت gaat, maar dan zowel lineair als gelaagd gedacht is. Het lineaire karakter is te zien in de lijn die loopt van de vrouw in het paradijs in dialoog met de slang, tot en met de zwangere vrouw in gevecht met de draak, en de bruid van God in het boek Openbaring. De gelaagdheid bestaat uit enkele verhaalmotieven die terugkeren en die je op elkaar zou kunnen leggen: steeds hetzelfde verhaal, met andere details. De centrale notie in deze denkrichting is dat er een verhaal rond een vrouw is, dat gekenmerkt wordt door zwangerschap en baren, en door de bijzondere rol van God daarin. Maria neemt een zelfstandige positie in tussen de andere bijbelse vrouwen die in deze rij zijn te identificeren.

De evangeliën

De aandacht die de vier evangelisten afzonderlijk aan haar geven, is verschillend. Elk heeft Maria op eigen wijze verwerkt in het grote verhaal over Jezus. Zo geven Matteüs en Lucas Maria een rol in de jeugd van Jezus (traditioneel de 'kindheidsverhalen' genoemd), Marcus en Johannes doen dat niet.

Er is onderscheid in de wijzen waarop een verteller een personage kan vermelden. Als een naam genoemd wordt, dan doet heel het personage ertoe. Anders is het wanneer de naam niet voorkomt en de verteller op andere wijze aangeeft wie hij bedoelt. Zo wisselen de evangelisten af tussen de naam 'Maria' en de verwijzing 'moeder'. Ook al verwijst de evangelist in beide gevallen naar hetzelfde personage, de term 'moeder' is niet los verkrijgbaar en neemt altijd de context 'moeder van ...' mee.

Matteüs is vrij uitgebreid in de verwerking van

Maria in zijn evangelie. Hij vermeldt haar in de genealogie van Jezus en de verhalen over het bezoek van de wijzen, de vlucht naar Egypte, de vestiging in Nazaret en Jezus' optreden in de synagoge. In de laatstgenoemde scène wordt Jezus geïdentificeerd met een retorische vraag naar zijn familie: 'Is dit niet de zoon van de timmerman? Heet zijn moeder niet Maria en zijn broeders Jakobus en Jozef en Simon en Judas?' (13:55).

Marcus noemt de naam Maria één keer, namelijk wanneer omstanders over Jezus zeggen: 'Is dat niet de timmerman, de zoon van Maria, en de broeder van Jakobus en Jozef en Judas en Simon? En behoren zijn zusters hier niet bij ons?' (6:3).

Lucas geeft de meeste achtergrondinformatie: Maria is een 'maagd die verloofd was met een man die Jozef heette, uit het huis van David; de naam van de maagd was Maria' (1:27). Maria heeft een nicht die Elisabet heet en die met Zacharias is getrouwd. Maria krijgt bezoek van een engel die haar zwangerschap voorzegt. Ze bevalt van Jezus in Betlehem en ontvangt herders als kraamvisite. Maria is aanwezig bij de besnijdenis, acht dagen na de geboorte, en bij de opdracht in de tempel (Lucas 2).

Johannes vermeldt de naam Maria nergens, maar spreekt wel over haar als de moeder van Jezus. Dat gebeurt in het verhaal van de bruiloft te Kana (2:5-12) en waar zij samen met de geliefde leerling onder het kruis staat (19:25-26).

Concluderend kunnen we zeggen dat de naam 'Maria' in de evangeliën voorkomt in de geboorteverhalen (Matteüs en Lucas) en bij het optreden van Jezus in de synagoge van Nazaret (Matteüs, Marcus).

In het boek Handelingen wordt zij ook nog een keer genoemd: 'Deze allen bleven eendrachtig volharden in het gebed, met enige vrouwen en Maria, de moeder van Jezus, en met zijn broeders' (1:14). Ook hier staat haar naam in familiale context. Zij is 'de moeder van ...' en wordt in één adem genoemd met 'zijn broeders'.

De genealogie van Jezus

Om een verband tussen Maria en het Oude Testament op het spoor te komen zijn er twee lijnen te trekken. De eerste lijn is de genealogie van Jezus. Zowel Matteüs als Lucas vermeldt zo'n genealogie. Matteüs begint er zijn evangelie mee en die is voor ons onderwerp het interessantst.

Het geslachtsregister van 'Jezus, die Christus genoemd wordt' is een lijst bestaande uit drie reek-

Maria, de moeder van Jezus, is in de Rooms-Katholieke traditie bijna een eigen leven gaan leiden. De litanie waarin al haar titels worden opgesomd, getuigt hiervan. *Mystieke Roos, Ivoren Toren, Spiegel van Gerechtigheid*. Maar de allereerste bron met informatie over haar is en blijft de Heilige Schrift. Willien van Wieringen gaat op zoek naar Maria van kافت tot kافت.

Personalia

Dr. W.C.G. van Wieringen is neerlandica en bijbelwetenschapper; ze is lid van de redactie van *Interpretatie*.

¹ Dit artikel is in licht gewijzigde vorm ook verschenen in 'Midden onder U', juni 2008, uitgegeven door Berne-Heeswijk.

sen van veertien namen, te beginnen met Abraham en uitmondend in Maria: 'uit haar werd geboren Jezus die Christus genoemd wordt' (1:16). Jezus is 'zoon van David' (1:1), dus hij stamt uit een koninklijk geslacht, en 'zoon van Abraham' (1:1), waarmee gezegd is dat Hij behoort tot het joodse volk, de twaalf stammen van Israël. Jezus is bij Matteüs vanaf het allereerste vers 'de koning der Joden', zoals bij zijn sterven ook wordt verkondigd vanaf het kruis: 'Dit is Jezus, de koning der Joden' (27:37).

Door deze genealogische opsomming wordt Jezus in lijn gezet met het Oude Testament, en met Hem ook zijn ouders, dus ook Maria. Opvallend is dat Matteüs Jozef noemt als 'man van Maria', niet als de verwekker van Jezus. Jezus is uit Maria. Dit wordt benadrukt door de passieve vorm die Matteüs gebruikt: 'uit haar werd geboren' (1:16). Deze passieve vorm is ook terug te vinden aan het einde van zijn evangelie: 'Jezus is opgewekt geworden' (28,6).

In de opsomming komen vijf vrouwen voor: Tamar, Rachab, Ruth, Die-van-Uria en Maria. Je zou verwachten dat de aartsmoeders in de lijst opgenomen waren: Sara, Rebekka, Rachel. Met hen is JHWH het volk Israël immers begonnen, geaccentueerd in de bijzondere geboorten uit onvruchtbare vrouwen. Zelfs Adam en Eva, met wie heel het mensengeslacht een aanvang nam, worden niet vermeld. Wie de evangelist wel noemt, zijn vrouwen wier verhaal je missschien niet meteen te binnen schiet als je de lijst doorneemt. Bij nadere beschouwing blijken ze een opmerkelijk stel te zijn zowel wat afkomst als wat nageslacht betreft.

De voormoeders van Jezus

Als we de voormoeders van Jezus nader in ogen-schouw nemen, zien we allereerst Tamar. Zij is schoondochter van Juda (Gen. 38). Ze wordt achter-eenvolgens weduwe van Er en van Onan. Sela zou haar derde man worden, maar Juda verhindert dit uit angst dat ook Sela zal sterven. Tamar heeft geen kinderen en daarmee geen toekomst. Ze verleidt dan als hoer haar schoonvader om aan nageslacht te komen en zo alsnog een toekomst te verkrijgen. Haar daad wordt als rechtvaardig bestempeld (Gen. 38:26). Ze krijgt Peres en Zerach, van wie Peres een voorvader van Jezus wordt.

Rachab, de tweede vrouw in de geslachtslijst van Matteüs, is hoer te Jericho (Jozua 2:1), een vrouw uit de *gojim*, de heidenen. Zij biedt de verspieters onderdak en helpt hen ontsnappen. Zo wordt zij tot poort van het beloofde land. Opvallend in Jozua 2 is dat er van Rachab geen nageslacht wordt vermeld. En eerlijk is eerlijk: van een hoerenkind weet je niet zeker wie de vader is. Maar Matteüs vult de ons bekende verhaalstof aan door te zeggen dat Rachab met Salmon het kind Boaz kreeg.

Deze Boaz is aangetrouwde familie van Ruth. Ruth, Moabitische en dus ook uit de *gojim*, ging als

weduwe met haar schoonmoeder van Moab naar Betlehem. Daar stelde zij zich op eigen wijze onder de bescherming van Boaz, een handelwijze die in sociaal opzicht niet helemaal door de beugel kon, omdat zij zich posteerde aan het voeteneind van Boaz' bed. Zij krijgen samen Obed (Ruth 5).

De vierde vrouw is Die-van-Uria, Batseba. Zij is de vrouw met wie koning David vreemd gaat (1 Sam. 11). Koning David ziet haar en raakt zo door haar bekoord dat hij met haar slaapt. Vervolgens drijft hij haar man Uria de dood in door hem in de frontlinie te laten vechten. Zo kan hij Batseba tot vrouw nemen. Hun eersteling sterft; het tweede kind, Salomo, blijft leven (2 Sam. 12). Opmerkelijk is dat de naam 'Batseba' in de genealogie niet genoemd wordt. Dat zij de vrouw van een ander dan de koning is doet ertoe, niet haar naam.

En zo zijn de vrouwen van wie Jezus de Christus stamt: een listige schoondochter, een hoer, een vreemdelinge en een betrokkene bij overspel. In deze lijn staat ten slotte Maria, een jonge vrouw die in ondertrouw is met Jozef en een kind krijgt van de heilige Geest.

De tweede lijn tussen Maria en het Oude Testament wordt duidelijk vanuit de droom van Jozef. Hierin speelt de tekst van Jesaja 7:14 een rol: 'Zie, de jonge vrouw (vaak vertaald met: 'maagd') is zwanger, zij zal een kind baren en zij zal hem de naam Immanuël geven.' In de droom van Jozef citeert de bode van God Jesaja (Mat. 1:23).

Bijzondere conceptie

Maar er is meer. Het geboorteverhaal van Jezus is niet de eerste bijzondere wordingsgeschiedenis in de bijbel. Het begint al bij de aartsmoeders Sara, Rebekka en Rachel. Zij allen dreigen kinderloos te blijven. Elke generatie opnieuw is er het gevaar dat de clan uitsterft, maar elke keer grijpt JHWH in, gedenkt Hij de onvruchtbare en baart zij (Gen. 21,1; 25,21; 30,22). Een bijna groteske verwerking van dit verhaalmotief is 'the making of' Simson (Ri. 13). Een bode van JHWH bezoekt een vrouw en tijdens hun gesprek wordt de vrouw zwanger.² Ook Hanna is kinderloos. Haar geschiedenis kent een speciale verwantschap met die van Maria vanwege de lofzang die zij aanheft uit dankbaarheid voor het kind dat JHWH haar schenkt (1 Sam. 2). Deze lofzang lijkt op het lied dat Maria zingt en dat bekend staat als het Magnificat (Luc. 1,46-55).

JHWH speelt een grote rol bij de bevruchting van deze vrouwen. Hij neemt de rol van echtgenoot aan, zij zijn allen bruid van JHWH.

De overeenkomst met de aangehaalde verhalen uit het Oude Testament zit niet in de ongewenste kinderloosheid. Dat motief is verwerkt in het verhaal rond Johannes de Doper, die voortkomt uit de aanvankelijk onvruchtbare, oude Elisabet en Zacharias

² Zie hiervoor W.C.G. van Wieringen: Een dochter in de aanbidding, Over de vijf vrouwen rond Simson. 's-Hertogenbosch: KBS, 2007.

Anna en Joachim, de ouders van Maria.
Foto: Anton Sinke

(Lucas 1:7). De gelijkenis tussen de vrouwen uit het Oude Testament en de vrouw uit het Nieuwe Testament ligt in het bijzondere karakter van de conceptie. Hun kind wordt niet verwekt door zomaar een man bij zomaar een vrouw. Het is God zelf die hier een rol speelt. God 'gedenkt' de vrouwen. God zelf opent hun schoot.³

De rol van God

In het geval van Maria wordt haar schoot geopend tijdens het bezoek van de engel. 'Mij geschiede naar uw woord', antwoordt Maria de onverwachte bezoeker die zulk groot nieuws komt brengen. De gelijkenis met de conceptie van Simson (Ri. 13) is evident: God stuurt een bode en de vrouw wordt zwanger.

Dit motief is ook al te lezen in de verhalen rond Sarai en Hagar. Hagar is – op initiatief van Sarai – de 'draagmoeder' voor haar onvruchtbare meesteres. Sarai maakt uit jaloezie Hagar het leven zo zuur dat deze de woestijn in vlucht. Daar komt een bode van JHWH tot haar die zegt: 'Je bent zwanger, je zult een zoon baren' (Gen. 16:11). Ze keert terug naar haar meesteres. Later krijgt Abram onverwacht bezoek van drie mannen. Hij laat Sarai eten klaarmaken en tijdens de maaltijd kondigt het bezoek de zwangerschap van Sarai aan. En Sarai in haar tent lachte. Hoe kon zij in haar ouderdom nog een kind krijgen? (Gen. 18). Maar het gebeurt! Hier staat zelfs een zin die vrijwel woordelijk is terug te vinden bij Lucas in een vergelijkbare context van vruchtbaarheid: 'Zou er iets te wonderlijk zijn voor JHWH?' (Gen. 18,14) en 'voor God is niets onmogelijk' (Luc. 2,37).

Ook bij Maria neemt God de rol van echtgenoot aan. In die zin is Maria de bruid van God te noemen.

Openbaring

Er is nog een lijn te trekken, zoals hierboven al aan de orde kwam: die naar de vrouw in Openbaring. Zij wordt in de traditie geïdentificeerd met Maria, maar dit is niet zonder problemen.

In dit wonderlijke bijbelboek is sprake van drie 'soorten' vrouwen: de hoer, de moeder en de bruid. Deze vrouwen worden tegenover elkaar gezet, bijna als archetypen. Deze typen zijn in het Oude Testament terug te vinden. Zo wordt in het bijbelboek Hosea de vrouw van de profeet beschuldigd van hoererij en worden haar kinderen 'kinderen van ontucht' genoemd (2,4). De moeder is tot hoer verworden door achter afgoden aan te gaan. Maar later zal zij tot bruid van JHWH worden verkozen (2:12). Deze vrouw, Gomer, is symbool voor het volk Israël dat tot de hoererij van afgodendienst is vervallen. Het drijft JHWH tot grote jaloezie. Hij is immers een jaloerse God (Ex. 20:5).

God gedraagt zich als een bruidegom bij de wonderlijke concepties die hierboven aan de orde kwamen. Alle betrokken vrouwen zijn eerbare vrouwen, zij houden zich verre van hoererij. God zelf gedenkt

hen en maakt hen bij wijze van spreken tot zijn vrouw door een rol te spelen in hun zwangerschap. Hun moederschap is van de zuiverste vorm.

De symboliek van zuiver moederschap keert terug in Openbaring. De zwangere vrouw staat aan de hemel, omkranst met twaalf sterren, de zon en de maan zijn aan haar onderhorig (vergelijk Gen. 1). Zij wordt belaagd door de draak die haar en haar boreling wil vermorzelen (Op. 12; vergelijk ook het bevel van Farao in Exodus 1 en dat van Herodes in Matteüs 2). Het kind wordt direct na de geboorte in Gods veiligheid gebracht, terwijl de moeder naar de woestijn vlucht. Wanneer de draak haar daar in de gedaante van een slang (vergelijk Eva en de slang in Genesis 3) weer te na komt, wordt ook zij in veiligheid gebracht.

Deze hemelvrouw is de personificatie van het volk Israël. Israël is, zoals we lezen in het Oude Testament, de bruid van JHWH. Deze Vrouwe is de moeder van de Messias en van de Kerk. Ze lijkt op de bijbelse Maria, maar is grootser, kosmischer, meeromvattend.

In het slothoofdstuk van Openbaring is het nieuwe Jeruzalem de bruid van God.

De bijbelse Maria

Op basis van de bijbelse gegevens kunnen we zeggen dat Maria in de lijn staat van moeders in het Oude Testament. Voor christenen is zij de voltooiing van deze lijn. De geschiedenis van het volk van Israël mondt uit in de komst van de Messias, geboren uit de jonge vrouw Maria. In het boek Openbaring wordt dit volk, dat ooit verviel in hoererij, uiteindelijk tot bruid van God. Maria heeft die plaats al eerder ingenomen door via de heilige Geest zwanger te worden van de Zoon.

Maria wordt getroost door vrouwen.
San Vivaldo, Italië
Foto: Anton Sinke

³ Zie hierover ook: K.A. Deurloo, *Onze Lieve Vrouwe baart een zoon*. Kampen: Kok, 2006